

Jelena Vasiljević
Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu

Politički prostor ekološkog građanstva¹

Apstrakt: U tekstu se razmatra pojam ekološkog građanstva, kao i različiti argumenti kojima se opravdava njegovo zasnivanje, ali i kritikuje ideja da je reč o novom obliku građanstva i političke zajednice koja ga konstituše. Konačno, izneće se predlog da potragu za novim konceptom zamenimo usvajanjem drugačije perspektive iz koje pojmovi građanske akcije i političkog prostora u kome se ona zbiva ne gube eksplanatorni kapacitet u kontekstu savremenih globalnih ekoloških problema.

Ključne reči: građanstvo, ekološko građanstvo, ekološki otisak, politička zajednica, politički prostor.

102

Ka novom vokabularu građanstva

Građanstvo i građanska prava su verovatno primeri najpreispitivanijih pojmova političke teorije u drugoj polovini dvadesetog veka. Klasična i uticajna studija T. H. Maršala (T. H. Marshall) o evoluciji i institucionalizaciji građanskih prava² najčešće je polazište brojnim studijama koje preispituju pojam građanstva i ukazuju na potrebu da se on razmotri u najširim političkim i društvenokulturnim uslovima. Prikaz razvoja građanskih, političkih, i na koncu, socijalnih prava građana, kao svedočanstvo istorijskog prevladavanja društvenih nejednakosti, našao se na udaru kritike društvenih pokreta iz šezdesetih godina prošlog veka, koji su isticali da posedovanje ravnopravnog građanskog statusa i jednakih formalnih prava ne garantuje i faktičku ravnopravnost. To što su svi građani formalno jednaki, što svi uživaju ista prava, uključujući i socijalna prava na zdravstvo i školovanje, ne uspeva da ukine sve mehanizme reprodukcije socijalnih nejednakosti koje opstaju ispod plašta univerzalnog građanstva³. Tako su društveni pokreti i politike identiteta, razotkrivajući individualna prava, kao zapravo prava određene društvene grupe (ne samo klasne, koja je za Maršala jedina imala političku relevantnost, već i polne, seksualne, etničke, religijske...) počeli da zagovaraju različita prava za različite društvene grupe. Efekti na vokabular građanskih zahteva bile su nove kovanice i novi normativni pristupi

1 Rad je rezultat učešća na projektima br. 43007 i br. 41004 koje finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

2 Videti reizdanje uz dopunski tekst: Marshall and Bottomore 1992.

3 Za pregled kritike koncepta građanstva kao univerzalne političke kategorije, pogledati Neš 2006: 177–244.

uređenju političkih zajednica: prava urođeničkih naroda, gej prava, seksualno građanstvo, kulturno građanstvo, grupno izdiferencirano građanstvo, multikulturno građanstvo itd. Od kraja osamdesetih godina, sa sve vidljivijim efektima globalizacije, počinje da se govori o kosmpolitskom građanstvu, nadnacionalnom i transnacionalnom građanstvu, pa i o ekološkom građanstvu. Raste ubeđenje da se svet radikalno menja i da se pred nas postavljaju drugačiji politički zahtevi na koje moramo odgovoriti novim političkim idejama. Tako se osetila i potreba za „novim vokabularom građanstva“ (Isin 2009: 368), koje kao pojam, kako smo videli, počinje da figurira u najrazličitijim kontekstima, upućujući na izuzetno širok spektar problema. Međutim, uporedo se razvija i kritika te pojave „rastezanja“ konceptualnog okvira građanstva, koje mu je umanjilo preciznost značenja i oslabilo analitičku upotrebljivost (Heisler 2005).

Jedan od konteksta i razloga za ponovnim promišljanjem kategorija kojima opisujemo političko uređenje i delanje, jesu i rastući klimatski problemi. Brojni autori koji se bave „zelenom teorijom“, ekološkim političkim aktivizmom i koji promišljaju ekološke probleme u ključu adekvatnih političkih rešenja, insistiraju na tome da stare koncepte pravde, demokratije, zajednice i prava moramo promisliti u svetlu ekoloških problema koji su globalni, nadnacionalni i nadržavni, te direktni proizvod sveukupnih ljudskih aktivnosti. Promene su, ističe se, toliko duboke, da nije reč samo o tome da primenimo stari kategorijalni aparat na nove odnose, već da ga radikalno i strukturno izmenimo, tj. da promenimo definicije i značenja osnovnih pojmova političke teorije. Takav pristup je praćen i uverenjem da je za prelazak na održivije društvo neophodno ne samo restrukturirati institucije, već i temeljno izmeniti naša uverenja, ponašanja, stavove i svakodnevne prakse (Dobson 1995; Christoff 1996; Carter 2007; Malloy 2011). U tom smislu se ponekad povlači razlika između enviromentalizma i ekologizma: dok se prvi odnosi na menadžerski pristup regulisanju, pre svega, ekonomskih odnosa, u pravcu uspostavljanja održivog razvoja, ali bez izmena u postojećem političko-ekonomskom modelu, drugi podrazumeva podrivanje postojećeg društvenog, ekonomskog i političkog konsenzusa, te poziva na zamišljanje drugačije uređenog globalnog ljudskog društva, zasnovanog na novom sistemu vrednosti u kojem bi centralno mesto imalo očuvanje prirodnog okoliša.

U okvirima ekologizma, održivo društvo podrazumeva sistemске promene u načinima proizvodnje, potrošnje, radnih navika, trgovine, mobilnosti, uopšte samog uređenja ljudske zajednice (Dobson 2007: 2–3). U ovom radu razmotriće se pojam ekološkog građanstva, kao i različiti argumenti kojima se opravdava njegovo zasnivanje, ali i kritikuje ideja da je reč o novom obliku građanstva i političke zajednice koja ga konstituiše. Konačno, izneće se predlog da potragu za novim konceptom zamenimo usvajanjem drugačije perspektive iz koje pojmovi građanske akcije i političkog prostora u kome se ona zbiva ne gube eksplanatorni kapacitet u kontekstu savremenih globalnih ekoloških problema.

Ekološko građanstvo i njegove obaveze

104 Razmatranja u kojima se ističe potreba za formulisanjem jednog drugačije koncipiranog modela građanstva, koji bi adekvatno odgovorio na ekološke probleme, polaze od ograničenja koja vide u klasičnom modelu građanstva, pre svega u tome da se on najčešće odnosi na upravljanje građanima unutar država nacija, te da ne politizira teme koje prevazilaze okvire tako zamišljenih političkih zajednica – a takva je upravo priroda ekoloških problema koji su globalni i pogađaju celu ljudsku vrstu. Takođe, klasični model građanstva uređuje odnose među ljudima-građanima, dok nas ekološki problemi pozivaju da uredimo odnose i sa neljudskom vrstom, kao i sa budućim generacijama prema kojima bi ekološka zajednica građana takođe trebalo da ima obaveze i odgovornost (Christoff 1996: 151–169). Najpotpuniju elaboraciju koncepta ekološkog građanstva nalazimo kod Endrjua Dobsona (Andrew Dobson) koji je na više mesta ekstenzivno pisao o ovom pojmu, potrebi da se on etablira i primeni, kao i o razlozima zbog kojih nam klasično razumevanje građanstva nije dovoljno za političko rešavanje nagomilanih ekoloških problema (Dobson 2004, 2005, 2007). Dakle, o kojim se to argumentima radi i šta je to ekološko građanstvo?

Započinjući raspravu o ovom problemu Dobson nas podseća na dve dominantne tradicije građanstva, liberalnu i republikansku, koje, stavljajući naglasak na prava, odnosno na dužnosti građana u deljenoj političkoj zajednici, obe polaze od pretpostavke ugovornih odnosa koji regulišu odnose među ljudima na jednoj teritoriji pretvarajući ih u članove političke zajednice. Ekološko građanstvo, koje po Dobsonovim rečima predstavlja vid postkosmopolitskog građanstva, raskida sa obe koncepcije, iz sledećih razloga, koji su ujedno i osnovne karakteristike ovog novog modela: prvo, u ovom modelu građanstva akcentuju se obaveze i dužnosti naspram prava, nema reciprociteta niti simetrije prava i odgovornosti⁴, odnosno priroda njihovog odnosa nije kontraktualna; drugo, ovaj model građanstva je eksplicitno neteritorijalan i na radikalno drugačiji način definiše prostor građanske zajednice; zatim, na suštinski način ukida podelu između privatne i javne sfere, uvodeći političke zahteve i u sferu privatnosti; i konačno, počiva na ideji da je osnovna građanska vrlina pravda, odnosno zalaganje za pravednu distribuciju ekološkog prostora. Kako je već isticano i pre Dobsona, nedostatak klasičnog modela građanstva, naročito pred izazovom rešavanja ekoloških problema, jeste taj da se njegova operacionalizacija najčešće zamišlja u okvirima države nacije, ili nekog drugog teritorijalnog entiteta, dok uticaji koji ljudi imaju na prirodni okoliš, kao i povratni uticaji koji klimatske i ekološke promene imaju na ljude, ne poznaju takve granice. Kako bi, onda, trebalo zamisliti prostor koji nastanjuju ekološki građani, odnosno kako bi trebalo definisati politički prostor

4 Sam Dobson naizmenično koristi termine dužnost, odgovornost, obaveza, mada mu je namera da pokaže kako ekološko građanstvo prevodi moralnu kategoriju odgovornosti u pravnu kategoriju obaveze, što ćemo videti u daljem tekstu.

u kome ekološki građani ispunjavaju svoje dužnosti? Taj prostor Dobson naziva ekološkim otiskom (ecological footprint) i on je ključan za razumevanje ekološkog građanstva kao nove kategorije građanstva, ali kako ćemo videti, i nedovoljno razvijen da opravda ideju deljene političke zajednice.

Ekološki otisak je termin koji se često koristi u različitim programima i politikama održivog razvoja, a definiše se kao „merna jedinica koju koriste vlade, korporacije, obrazovne institucije i nevladine organizacije da odgovore na konkretno pitanje u vezi sa resursima: koliko je biološkog kapaciteta planete potrebno za određenu ljudsku aktivnosti ili populaciju?“⁵. Ekološki otisak predstavlja određenu, konkretnu količinu resursa ove planete (zemljišta, šuma, vode, vazduha, ruda...) koja je potrebna da obezbedi naše uslove života i da primi otpatke koje taj isti način života proizvodi. Ekološki otisak može biti merni odnos za neku konkretnu aktivnost, za nečije životne aktivnosti, za život cele jedne populacije, za život jedne države itd... Dakle, mogli bismo meriti koliki je ekološki otisak neke konkretne radnje – na primer, korišćenja avio-saobraćaja jedne osobe, ili možemo govoriti o ekološkom otisku jedne populacije – npr. koliko biološkog kapaciteta Zemlje koriste građani Srbije, ili građani Amerike, kao što možemo govoriti i o ekološkom otisku neke fabrike ili korporacije. Ideja ekološkog građanstva je da ekološki otisci moraju biti održivi, tj. moraju biti takvi da ne narušavaju jednaku distribuciju prirodnih resursa. Pošto to nije slučaj, odnosno nečiji otisci su suviše veliki, te tako ugrožavaju pravo mnogih drugih na sopstveni održiv razvoj, neko načelo regulacije mora biti uvedeno.

105

I upravo je to ekološko građanstvo: koje traži od onih koji imaju prekomerni otisak da ispune konkretne obaveze prema onima čije je pravo na iskorišćavanje resursa ugroženo. Te obaveze mogu biti različito regulisane – na primer, novčane, ili u vidu distribucije materijalnih dobara – ali je bitno da budu podložne pravno-političkoj formulaciji i regulisane u okvirima koji ih neće tretirati kao moralne (humanost, milosrđe), već kao političke obaveze, proistekle iz participacije u jedinstvenom ekološkom prostoru koji po načelima nove ekološke pravde mora biti jednako dostupan svima. Dakle, nisu svi jednako odgovorni, i nemaju svi iste obaveze, već one zavise od stepena ekološkog otiska. Odatle proizilazi i odgovornost, koja je uglavnom na strani velikih zagađivača, industrija i razvijenih industrijskih zemalja, koja mora povući za sobom akcije kompenzacije prema onima čija su ekološka prava narušena, ali tako da to ne budu činovi milosrđa i pomoći, već građanski regulisane dužnosti. U tom smislu, Dobson potcrtava da ekološko građanstvo ne treba poistovećivati sa moralnom zajednicom koja bi počivala na nekoj etici čovečanstva, već da bi ono uređivalo odnose koji proizlaze iz deljene političke zajednice, jer pitanje distribucije prirodnih resursa i kvalitetnih uslova za život jeste i političko pitanje.

⁵ Up. „Frequently Asked Questions“ (internet).

Kada je u pitanju teritorijalnost u konceptu prostora ekološkog otiska, jasno je da nije reč o jednoj zaokruženoj teritoriji koju bismo mogli predstaviti u smislu granica, jer se može raditi o fizički nekontinuiranim prostranstvima, vodama itd., ali se ne radi ni o nekakvom imaginarnom i zamišljenom prostoru, jer njega zauzimaju konkretni fizički objekti i nad njima se sprovode konkretne materijalne aktivnosti ljudi – koje i čine taj prostor prostorom zajednice ekološkog građanstva.

Glavna obaveza koju status ekološkog građanstva podrazumeva jeste održivost ekološkog otiska, odnosno obezbeđivanje održivog uticaja ekološkog otiska. Naravno, ovde se otvara pitanje šta je održivi otisak, i kako bi se njegov uticaj tačno merio, što otvara prostor za normativnu nadgradnju ideje o ekološkom građanstvu, ali Dobson se u nju ne upušta, ograničavajući svoj doprinos na iscrtavanje platforme za jednu novu teoriju koja bi uzela u obzir pojam ekološkog građanstva i sve opisane uslove nužnosti njegovog etabliranja.

- 106 Dužnosti, dakle, proizlaze iz određenog zauzimanja i iskorišćavanja ekološkog prostora, ali očigledno je da one ne podrazumevaju jednake obaveze za sve i da ne počivaju na nekom modelu recipročnih prava i obaveza. Obavezama ekološkog građanstva obavezani su samo oni koji svojim zauzimanjem ekološkog prostora ugrožavaju održive uslove života drugima, kao i budućim generacijama. Uzrok ovakvoj asimetriji u dužnostima je nejednaka distribucija ekološkog prostora, i nje bi nestalo kada bi se povratio i balans u zauzimanju tog prostora. Dakle, načelo pravedne distribucije (ekološkog prostora) legitimizuje asimetrične odnose unutar zajednice ekoloških građana.

Postoji li zajednica ekološkog građanstva?

S obzirom na neuobičajeno definisanje (ekološkog) političkog prostora, kao i obaveza koje bi proistekle iz načina na koji se taj prostor zauzima, teško je zamisliti odgovarajuće primere koji bi svedočili o realnim društvenim odnosima ilustrativnim za ovako opisan model građanstva. U literaturi se mogu naći primeri koji pokušavaju da povežu neke realno postojeće političke i ekonomske prakse sa Dobsonovim modelom ekološkog građanstva, ali, kako ćemo pokazati, oni ne uspevaju da potvrde nove oblike dužnosti diktirane participiranjem u jednom drugačije shvaćenom političkom prostoru. Često se, na primer, politike urođeničkih zajednica i nekih etničkih manjinskih zajednica dovode u vezu sa zelenom politikom i politikom održivog razvoja, jer su one svojim tradicionalnim načinom života podržavale okolišne uslove i biodiverzitet, a svoj identitet i političku borbu vezale za sopstvena ekostaništa. Primeri su urođeničke zajednice u Severnoj i Južnoj Americi, zapatistički pokret, ali i ekonomska organizacija nemačke manjine u Danskoj koja se usmerila na organsku proizvodnju na svojim farmama ili nedavni pozivi iz Partije Zelenih Severne Italije da se manjinski iden-

titeti počnu obrazovati ne na osnovu etničke afilijacije, već prema deljenoj biosferi (Malloy 2011). Međutim, iako iza ovakvih pokreta stoji težnja da se transformišu ideja političke zajednice i da se ona saobrazu uslovima održivog razvoja, nije sasvim izvesno da je reč o transformaciji prostora političke participacije u prostor ekološkog otiska. Tim pre što je sasvim jasno da ovakav pristup vidi zajednicu i teritoriju koju ona nastanjuje kao homologne. Ovde je pre reč o zahtevu da se modeli političkih zajednica i ekonomskih odnosa strukturalno izmene kako bi se u potpunosti prilagodili zahtevima očuvanja ekosistema i biodiverziteta, pa se često govori o zelenoj demokratiji, biokratiji ili eko-demokratiji (*ibid*). Dakle, reč je o postavci jednog ekocentričnog modela, što pojam ekološkog građanstva ne implicira, stavljajući svoj akcenat ne na ekosistem, već na ravnopravan i pravedan pristup svih ljudi tom sistemu.

Bliže tom idealu je razmatranje takozvanog „etičkog investiranja“ kao potencijalnog oblika ekološkog građanstva (Carter & Huby 2005). Radi se o praksi koja se oslanja na poznati model društveno odgovornog poslovanja, a podrazumeva investiranje kojim se kompanije prilagođavaju načinu rada koji ne uništava, već naprotiv unapređuje životnu sredinu. Ekološko građanstvo u ovom slučaju bi podrazumevalo da investitori praktikuju „zelene investicije“ bez obzira na finansijsku efikasnost, čak i uprkos njoj, isključivo zbog razvijene ekološke svesti. Međutim, možemo li jednu ograničenu aktivnost, poput investiranja, razmatrati sa pozicije tako opšteg (i inkluzivnog) pojma kakvo je građanstvo? Pritom, preusmeravanje ekonomskih aktivnosti prema ekološkim imperativima i dalje ne može biti oblik dužnosti impliciran ekološkim građanstvom, jer ne nudi i kompenzaciju za prekoračeni ekološki otisak, niti je primarno rukovođeno idejom zadovoljenja ekološke pravde. Dakle, oba primera – a i inače literatura o ekološkom građanstvu oskudeva primerima njegove potencijalne konkretizacije – nude nam vrlo ograničenu viziju ekološki zasnovane političke zajednice i zapravo ne pružaju dovoljno argumenata za prihvatanje tvrdnje da je uistinu reč o posebnoj vrsti zajednice koja se zasniva na posebno uređenom odnosu među građanima.

107

Konačno, koji su stvarni dometi i ograničenja koncepta ekološkog građanstva? Da li je uistinu reč o jednom drugačijem uređenju života političke zajednice, koje za sobom povlači nužnost novih političkih, socijalnih i, konačno, pravnih definicija, ili je prosto reč o novom kontekstu koji nas navodi da iznova promišljamo stare termine, dopunjujući ih novih značenjima, ali bez potrebe da menjamo i celi vokabular. Tu je i potencijalna opasnost da nejasnom ili nedovoljnom argumenatacijom koja insistira na novoj kovanici „starog“ pojma izgubimo konceptualnu jasnoću i preciznost koja pojam čini uopšte upotrebljivim.

Dakle, uz prihvatanje potrebe da se formulišu obaveze u skladu sa određenom idejom ekološke pravde, i uz uvažavanje činjenice da se njeno zadovoljenje ne može sprovesti u okvirima nacija-država – za čiji prostor uglavnom vezujemo

pojam građanstva – da li je zaista neophodno misaono dizajnirati i institucionalno primeniti novi oblik građanstva, ovog puta ekološkog? Sa druge strane, koju vrstu intervencije možemo da izvršimo nad postojećim socio-političkim vokabularom kako bismo ga učinili respondentnim na savremene globalne kontekste – čiji važan deo predstavljaju i rastući ekološki problemi – a da njegovi osnovni pojmovi opet potpuno ne izgube svoje značenje i suštinu?

Jedna od kritika koje bi se mogle uputiti Dobsonu i generalno zahtevu za formulisanjem novog tipa građanstva je činjenica da nije ponuđen dovoljno ubedljiv argument koji bi nam objasnio zbog čega bismo svoje obaveze prema sugrađanima (su-Zemljanima) izmirivali kao građanske obaveze, a ne kao moralne obaveze; druga strana ovog prigovora kaže da nas činjenica što naseljavamo isti ekološki habitat (na koji utičemo, pa samim tim, utičemo i na druge koji ga naseljavaju) ne čini sugrađanima u deljenoj političkoj zajednici, već ljudima koji dele habitat čovečanstva, te zato imaju i određene moralne obaveze (koje nisu ništa „slabije“ od građanskih) (Mason 2009).

108

I dok se ne osporava nužnost politizacije teme ekologije, kao ni njen upliv u debate o građanskim pravima i dužnostima, uobičajena kritika skreće pažnju na to da je reč samo o novom sadržaju koji se dodaje konvencionalnom pojmu građanstva (Hayward 2006). Ključna tačka kritike je zajednica, prostor u kome se konstituiše ekološko građanstvo. Ono ne podrazumeva pripadnost, članstvo, nikakav polis na koji bi referiralo. Iako je Dobson u pravu kada kaže da je građanstva bilo i pre nacija–država i da se vezivalo za različite oblike političkog zajedništva, ostaje istina da nemamo dovoljno razloga da ekološki prostor smatramo političkom zajednicom, sem ukoliko ne prihvatimo da se u njemu utvrđuju odnosi političkih obaveza koje podrazumeva ekološko građanstvo. Dakle, ovo kruženje u argumentu – dužnosti proizilaze iz deljene (ekološke) političke zajednice, ali se istovremeno vide i kao konstitutivne za nju – nas može ubediti da nemamo zadovoljavajući odgovor na pitanje kako se relevantna politička zajednica ekoloških građana konstituiše (*ibid.*). Zatim, tu je i nesrazmera između prava i dužnosti koja dodatno rasklimava tvrdnju da je uistinu reč o političkoj zajednici. Politički prostor delanja je, videli smo, ekološki otisak. Razlike u veličinama tog otiska mogu biti toliko velike da oni sa nesrazmerno velikim otiscima imaju obavezu da omoguće pravedniju upotrebu ekološkog prostora svima. Ekološki otisak uslovljava da imamo (građanske) odnose sa onima na koje on ostavlja posledice, i dužnosti koje iz toga proizilaze jesu građanskog karaktera. Međutim, može se tvrditi i da odnosi definisani različitom upotrebom ekološkog prostora nisu politički odnosi.

Postoji problem u tvrdnji da je ekološki prostor varijanta političkog prostora za ekološko građanstvo. Ekološki prostor se pre svega odnosi na biofizička svojstva jedne teritorije, ne na prostor u okviru koga ljudi ostvaruju političke

odnose. Svakako ima smisla zalagati se za to da ovi odnosi treba da potpadnu pod političko vladanje, čak i da je aktivizam u toj sferi nešto što odlikuje ekološke (ili ekološko osvešćene) građane. Ali to nije dovoljno za tvrdnju da postoji ekološko građanstvo u *sui generis* smislu. Uz to, možemo se zapitati i zašto je marginalizovano pitanje prava: zašto problem prevashodno ne formulisati kao pitanje prava na jednak pristup ekološkom prostoru i jednako iskorišćavanje tog prostora. Dobson razdvaja prava i dužnosti; kada govori o ekološkom građanstvu, misli na dužnosti onih koji su favorizovani. Ali razumno je tvrditi i da se prava i dužnosti ne mogu razdvojiti, i da je efikasno nametanje dužnosti moguće samo u okviru pravednog sistema, koji podrazumeva i artikulaciju prava.

Novi govor građanstva

Na koncu, ima li smisla prizivati ekološko građanstvo ili ne, tj. nudi li ovaj koncept adekvatniju viziju građanstva i političke zajednice, neophodnu da razumemo probleme i potrebe sadašnjeg trenutka? Čini mi se da nema sumnji u ukazane nedostatke Dobsonovog modela, kao i da je u smislu teorijsko-kategorijalne inovacije nejasna ekskluzivnost primene pojma ekološko građanstvo. Međutim, ovo eksperimentisanje sa postavljanjem novih zahteva (diktiranih globalnim promenama) pred tradicionalne pojmove političke teorije otvara veoma važne vidike, pre svega u vezi sa načinom na koji razumemo političko i prostore građanske artikulacije u političkom.

109

Ukoliko se zadržimo na konstataciji koju sve veći broj teoretičara građanstva podržava, da nam je potrebno novo promišljanje pojmova koji će adekvatnije odgovoriti na promene u vezi sa sve složenijim i mnogostrukim zahtevima za pravima i participiranjem u sferi političkog, koja i sama postaje predmetom rekonceptualizacije, iz rasprave o ekološkom građanstvu možemo izvući i drugačije zaključke. Usloznavanje zahteva za priznavanjem manjinskih, seksualnih, urođeničkih, pa i ekoloških prava, koje se odvijaju u novim prostorima političke borbe – medijima, internetu, javnim mestima – baca novo svetlo na procese kojima različiti subjekti postaju građani i zahtevaju građanska prava. Ukoliko o ovim aktima razmišljamo kao o „građanskim aktima“ u kojima akteri performiraju političku subjektivnost i time se transformišu u građane, zaključićemo da se građanstvo ne odnosi toliko na status i pripadnost koliko na praksu i proces (Isin 2009: 367–369). Izazov će se, u tom smislu, postaviti ne kao potreba da postojeću teoriju i kategorijalni aparat prilagodimo novoj realnosti, već da usvojimo teoriju građanstva, u kojoj će se ova institucija opisati kao dinamična, u stalnom procesu svog uspostavljanja, otelotvorena u društvenim i političkim borbama koje je konstitutišu (ibid: 370). Tvrdnja da više ne možemo govoriti o pojmovnim „kontejnerima“ u kojima se biva građaninom – kroz etničku, religijsku, seksualnu ili inu pripadnost; u državi, naciji, gradu ili drugoj teritorijalno omeđenoj zajednici – podrazumeva da i prostor „građanskog akta“ gubi svoje granice i obrise suverenosti; „mesta“

uspostavljanja građanskih zahteva (čijim kreiranjem i participacijom u njima postajemo građani: od blogova do javnih trgova) formiraju se kroz borbu i agitaciju i njihove granice postaju pitanje empirijskog određenja (*ibidem*).

110 Ako građanstvo postaje prostor akcije kojom se, preduzimajući je, konstituišemo kao građani, onda i tradicionalna vezanost ovog pojma za institucije – pre svega, institucionalizovana prava i obaveze – postaje upitna, ili tačnije rečeno nedovoljna. Takvom shvatanju građanstva kao fluidnog procesa, možemo dodati kao kompatibilnu i tvrdnju da je građanstvo „mesto govora“ (speech location), zamišljena platforma na kojoj i sa koje neko govori „kao građanin“ na konkretnom mestu i u konkretnom vremenu (Luque 2005: 211). Dakle, ako građanstvo i zajednicu građana ne posmatramo samo kao pojmovne okvire, već i kao konkretne ljudske prakse, onda bismo možda mogli da o ekološkom građanstvu razmišljamo kao o sposobnosti ljudi da dele viziju deljene zamišljene zajednice u kojoj su globalni ekološki problemi vidljivi i prepoznati kao suštinski, a zatim i – kao posledica iskustva deljenja takve zajednice – podložni kolektivnoj, zajedničkoj regulaciji (*ibid.*: 212, 213). Činjenica da sve veći broj ljudi sebe doživljava delom zajednice koju pogađaju isti ekološki problemi, i da u tom smislu reaguje na ekološke katastrofe koje mogu biti udaljene i hiljadama kilometara, može se zaista smatrati jednim vidom participacije u ekološkom građanstvu.

Politički karakter te participacije može se učitati u govor koji podržava ideju o njenom postojanju, ukoliko se složimo da svaki put kada upućujemo neku poruku, obraćajući se drugima sa „mi“, zapravo bivamo angažovani u političkom govoru i apelujemo na neku vrstu zajednice. U tom smislu, treba razmišljati o tome šta daje legitimitet izjavama poput: „Mi treba da zavisimo manje od naftnog goriva, treba manje da vozimo kola, da jedemo manje mesa, da ne kupujemo plastične proizvode...“. Jasno je da one apeluju na zajednicu. Ako im se odazovemo, svojim aktom pristajemo da učestvujemo u jednoj zajednici koju pogađaju isti problemi, ekološki. Obraćanjem, formulisanjem (uvek političkog) „mi“ daju se konture jednoj zajednici. Odazovom, pristajemo da budemo subjekti (građani) te zajednice. Pomalo smeli zaključak ove kratke rasprave bio bi da je konceptualizovanje jednog drugačijeg tipa građanstva i raskid sa tradicionalnim konceptom, zapravo nedovoljno i neadekvatno radikalna potez. Ispravno uočavanje ograničenosti kapaciteta „starih“ pojmova pred izazovima sve složenijih i globalizovanijih problema ne iziskuje samo produkciju novih ideja i pojmova, već i istančaniji analitički sluh za nove uslove u kojima se konstituišu akteri i zajednice. Adekvatnije mišljena ideja (ekološkog) građanina mora biti sposobna da obuhvati nove govore, prakse i procese konstituisanja građanskog.

Primljeno: 15. mart 2012.

Prihvaćeno: 31. mart 2012.

Literatura

- Carter, Neil and Huby, Meg (2005), „Ecological citizenship and ethical Investment“, *Environmental Politics*, 14: 255–272.
- Carter, Neil (2007), *The politics of the environment: Ideas, activism, policy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Christoff, Peter (1996), „Ecological citizens and ecologically guided democracy“, u B. Doherty and M. De Geus (prir.), *Democracy and Green Political Thought: Sustainability, Rights and Citizenship*, London: Routledge, str. 151–169.
- Dobson Andrew (1995), *Green political thought*, London: Routledge.
- Dobson, Andrew (2004), „Ecological citizenship“, Paper presented at the annual meeting of the Western Political Science Association, Portland, Oregon, USA, March 11 2004.
- Dobson, Andrew and Saiz, Angel Valencia (2005), „Introduction“, *Environmental Politics*, 14: 157–162.
- „Frequently Asked Questions“ (internet), dostupno na: http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/frequently_asked_questions/#gen1 (pristupljeno 20. decembra 2011.).
- Hayward, Tim (2006), „Ecological citizenship: justice, rights and the virtue of resourcefulness“, *Environmental politics*, 15/3: 435–446. 111
- Heisler, Martin O. (2005), „Changing citizenship theory and practice: comparative perspectives in a democratic framework“, *Political Science & Politics* 38: 667–671.
- Isin, Engin F. (2009), „Citizenship in flux: The figure of the activist citizen“, *Subjectivity* 29: 367–388.
- Luque, Emilio (2005), „Researching Environmental Citizenship and its Publics“, *Environmental Politics*, 14: 211–225.
- Malloy, Tove H. (2011), „Minorities and green political thought: normative challenges to an ideal ethics?“, Berlin: European Centre for Minority Issues (ECMI) Working Paper 49.
- Marshall, T. H. and Bottomore, Tom (1992), *Citizenship and social class*, London: Pluto Press.
- Mason, Andrew (2009), „Environmental Obligations and the Limits of Transnational Citizenship“, *Environmental Politics*, 14: 280–297.
- Neš, Kejt (2006), *Savremena politička sociologija*, Beograd: Službeni glasnik.

Jelena Vasiljević

POLITICAL SPACE OF ECOLOGICAL CITIZENSHIP

Abstract

This paper examines the concept of ecological citizenship by looking at two sets of arguments. Those justifying the concept itself, and those criticizing the need to devise a new concept of citizenship and political community in relation to ecological problems. The paper argues for a shift in focus: instead of searching for (or readily dismissing) a new concept of citizenship, we should adopt a different perspective capable of capturing the explanatory potentials of citizenship-related notions – especially citizenship action and political space in which it is constituted – in the context of contemporary global ecological problems.

Key words: citizenship, ecological citizenship, ecological footprint, political community, political space.